

बँकिंग क्षेत्र सुधारणा :

90

एम.नरसिंहन समिती I

(Banking Sector Reforms)

- ⇒ भारत सरकारने - एम.नरसिंहन (RBIचे 13वे गव्हर्नर) - यांच्या अध्यक्षतेखाली.
⇒ १४ ऑगस्ट १९९१ - १ सदाव्यय - 'वित्तीय क्षेत्र सुधारणा विषयक समिती'
१६ नोव्हेंबर १९९१ - अहवाल.

महत्वाच्या शिफारशी :

- ① रोख राखीव प्रमाण (CRR - Cash Reserve Ratio) तत्कालीन १५% वरून ३ ते ५% पर्यंत कमी करावे.
- ② वैधानिक रोखता प्रमाण (SLR - Statutory Liquidity Ratio) तत्कालीन ३८% वरून २५% पर्यंत कमी करावे.
- ③ अग्रक्रम क्षेत्राची पुनर्व्यवस्था करावी: पुरवठ्याचे लक्ष्य ४०% वरून १०% पर्यंत कमी करावे.
- ④ देशातील व्याजदराची संरचना बाजाराधिसिद्ध असावी. बँकांना स्वतःचे व्याज दर ठरविण्याची संपत्ती द्यावी.
(सरकारने ही शिफारस स्विकारली नाही.)
- ⑤ देशात चतुः स्तरिय बँकिंग रचना निर्माण करावी. ज्यामध्ये पहिल्या स्तरावर ३ ते ४ आंतरराष्ट्रीय दृष्ट्या बँका, दुसऱ्या स्तरावर ८ ते १० राष्ट्रीय स्तरावरील बँका, तिसऱ्या स्तरावर स्थानिक बँका व चौथ्या स्तरावर फेडरल ग्रामीण बँका असाव्यात.
- ⑥ बँकांच्या राष्ट्रीयीकरण प्रक्रियेला थांबविण्यात यावी. खाजगी बँका स्थापन करण्यात पर्यायानगी द्यावी. परकीय बँकांसाठी उदर-घोरण राबवी.
- ⑦ सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना अधिक स्वायत्तता द्यावी.
- ⑧ मालमत्ता पुनर्रचना निधी स्थापन करावा.
- ⑨ कर्जवसुली प्रक्रियेला गती देण्यासाठी 'कर्जवसुली न्यायाधिकरणे' स्थापन करणे.
- ⑩ शाखा परवाना पद्धती रद्द करणे.

एम.नरसिंहन समिती II.

- ⇒ भारत सरकार - (वित्त मंत्रालयाने) - दुसरी समिती - स्थापना - १९९० - अहवाल एप्रिल १९९१
नाव - बँकिंग क्षेत्र सुधारणा समिती.

महत्वाच्या शिफारशी :

- ① अधिक मजबूत बँक व्यवस्था निर्माण करणे.
- ② नॅरो बँकिंगचा प्रयोग अनुसरावा. (दुर्बल बँकांनी त्यांचा निधी अल्पकालीन जोखीमरी मालमत्ता मध्येच गुंतवावा)
- ③ लघु उद्योगांच्या गरजांसाठी स्थानिक बँकांच्या स्थापनेवर भर द्यावा.
- ④ बँकांना अधिक बळकटी देण्यासाठी भांडवल पर्याप्तता गुणोत्तराचे निकष वाढवावे.
- ⑤ बँकिंग कायद्याचे पुनर्विलोकन करावे.
- ⑥ आगरी बँकांना अर्थसम वनविणे शक्य न झाल्यास

बैंकांवरील दूरदर्शी निष्कर्ष:

एम नरविहम समितीच्या शिफारशीनुसार

अलाभदायी मालमत्ता: (NPA's)

→ एखादी कर्ज मालमत्ता बँकेसाठी उत्पन्न मिळवून देण्याच्या क्षमतेची न राहिल्यास ती अलाभदायी बनते. कर्ज मालमत्ता पुढील परिस्थितीत अलाभदायी बनल्याचे मानले जाते.

- ① एखाद्या मुदती कर्जावरील व्याज आणि/किंवा मुद्दलाचा हफ्ता 90 दिवसांसाठी थकीत राहिल्यास.
- ② ओवरड्राफ्ट किंवा क्रेडीट खाते 90 दिवसांपेक्षा अधिक काळासाठी 'out of order' राहिल्यास.
- ③ अल्पकालीन कृषी कर्जावरील व्याज किंवा मुद्दल हफ्ता दोन वेगामासाठी तर दीर्घकालीन एक वेगामासाठी थकीत.

उत्पन्न गणना: (Income Recognition)

→ उत्पन्न गणना म्हणजे बँकानी दिलेल्या कर्ज आग्रिमांवरील व्याज उत्पन्न प्रत्येक प्राप्त होण्याची शक्यता अलह्यासच त्याची उत्पन्न म्हणून गणना करणे होय.
→ त्यासाठी आग्रिमाचे वर्गीकरण करून त्यांना संकेतांक देण्यात आले.

मालमत्ता वर्गीकरण

→ बँकानी दिलेली कर्जे म्हणजे बँकची मालमत्ता. याचे वर्गीकरण चार प्रकारे.

i) प्रमाणित मालमत्ता:

- अशी कर्जे ज्यावरील व्याज नियमितपणे प्राप्त होते. व जी नियमितपणे वसूल होत आहेत.
- सध्या व्याज किंवा मुद्दल हफ्ता अशक्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांपर्यंत आग्रिम प्रमाणित मालमत्ता असते. म्हणजेच अलाभदायी असते. ती न महिने उर्वरून गेल्यास ती अलाभदायी बनते तिचे प्रकार पुढीलप्रमाणे.

ii) विम प्रमाणित मालमत्ता:

→ ज्या मालमत्तेला 92 महिने किंवा कमी काळावधीसाठी अलाभदायी घोषित केलेले

iii) शंकास्पद मालमत्ता:

→ 92 महिन्यांपेक्षा अधिक काळावधीसाठी अलाभदायी घोषित केलेली मालमत्ता.

iv) बुडीत मालमत्ता:

→ शंकास्पद मालमत्तेपेक्षा अशी अग्रिमे ज्यांची परतफेड होणे बँकेच्या/RBI च्या परिक्षकाला अशक्य वाटते.

मालमत्ता नतुद:

- कर्ज मालमत्तेतील जोखिमी पासून संरक्षण करण्यासाठी बिडीची नतुद करणे बँकेवर बंधन - अशा निधीसाठी बँकेला वेगळे खाते राखवे लागते.

जोखीम नसल्यास ते पुरक प्रांडवल म्हणून वापरले जाते.
सध्या बँकांना कर्ज मालमतांवर पुढील तल्लुप करावी लागते.

- ① प्रमाणित: कृषी/लुसम व लघू उपक्रमांसाठी 0.25%
अिठ इस्टेट - 9%
निवासी गृहकजसाठी 0.05%
इतर - 0.5%

- ② निमप्रमाणित: यकीत रकमेच्या 95% संरक्षित कजसाठी -
25% असंरक्षित कजसाठी.

- ③ शंकास्पद: असंरक्षित कजसाठी 900%
संरक्षित कजसाठी: 25% (9 वर्षांपर्यंत)
80% (9 ते 2 वर्षां)
900% (3 वर्षांपेक्षा जास्त)
- ④ बुडीत - यकीत रकमेच्या 900%

भांडवल पध्दतिता गुणोत्तर

- ⇒ RBI ने 1992 पासून - भांडवल पध्दतिने विकस लोवले.
- ⇒ प्रथम 5% तर 2000 पासून 9%
- ⇒ जोखिमपासून बँकांचे संरक्षण व्हावे - भांडवल बिधी वाढविणे.
- भांडवल पध्दतिता गुणोत्तर ⇒ भांडवल जोखिम भारित मालमता गुणोत्तर.
- ⇒ म्हणजे जोखिम भारित मालमतांच्या क्रिमान 9% बिधी अलाता.
- ⇒ कर्ज मालमतांना 0 ते 900 असा जोखिम भार दिला जातो.

बँकेच्या भांडवल बिधीत Tier I व Tier II भांडवलाचा समावेश

- Tier I भांडवल:
  - 1) भाग भांडवल
  - 2) वैधानिक राखीव बिधी
  - 3) मुक्त राखीव बिधी.
- Tier II भांडवल
  - 1) जाहीर न केलेला राखीव बिधी.
  - 2) पूनर्मुलियांकन राखीव बिधी
  - 3) कर्ज मालमता वरील तल्लुप
  - 4) वयुक्त कर्ज भांडवल लावणे.

बँकिंग क्षेत्रातील काही घडामोडी

- ① कर्जवसुली कायदा - 1993 - व कर्ज वसुली न्यायाधिकरणे:
- कर्जवसुलीचा प्रश्न सोडविण्यासाठी.
- कर्जवसुली प्रकरणांचा जलद निपटारा करण्यासाठी RBI ने 7 मोठ्या संस्थांना
- कर्जवसुली न्यायाधिकरणे स्थापन केली.

२) बँकिंग लोकापाल योजना: (Banking Ombudsman Scheme)
 जून १९९५ मध्ये बँकिंग सेवां मधील त्रुटींविरुद्ध ग्राहकांच्या तक्रारीचे जलद व
 कमी खर्चात निवारण करण्यासाठी → योजना
 सध्या देशात १० लोकापाल.

३) सिक्युरिटीजेशन कायदा: २००२ - (Securitisation Act - 2002)
 या कायद्याने कुडीत कर्जावरील तारण स्वतः विकून पैसे प्राप्त करण्याचा अधिकार
 बँकांना प्राप्त झाला.
 NPAs चे प्रमाण कमी करण्यासाठी माहिती पुनर्रचना विधी स्थापन करण्याची तरतुद.

बेसल निकष - Basel Norms

- * जोखीमापासून बँकाचे संरक्षण व्हावे यासाठी काही बंधनात्मक निकष - बेसल निकष म्हणून ओळखले जातात.
- * हे निकष स्विझर्लंडमधील बेसल या ठिकाणी असलेल्या बँक फॉर इंटरनॅशनल सेट्युमेंट्स या आंतरराष्ट्रीय वित्त संस्थेच्या बँक कमिटी ऑन बँकिंग सुपरव्हिजन (BCBS) या समितीने तयार केले.

बेसल I - निकष:

१९८८ - बेसल I निकष तयार - पूर्णपणे कुजजोखमीशी संबंधित बँकांनी पाळण्याच्या किमान आडवळ पध्दतीची तरतुद. वदुराष्ट्रीय कंपन्यांनी किमान ८% साध्य कोरि पाहिजे.
 RBI ने हे निकष भारतीय बँकांना १९९२ मध्ये लागू केले.
 परदेशात शाखा असलेल्या भारतीय बँकांना मार्च १९९४ नंतर इतर बँकांना १९९६ पर्यंत.
 २००० साली ९% आडवळ पध्दतीना.
 व्यापारी, सरकारी, प्रादेशिक ग्रामीण बँकांना वेगळे निकष.

बेसल II - निकष:

२००८ मध्ये बेसल कमिटीने २००८ च्या विनियम संकयला प्रतिबाध म्हणून दिले २०१० मध्ये निकष.
 उद्देश: १) वित्तीय व आर्थिक ताणापासून निर्माण होणारे शॉकस सहन करण्यात बँकिंग क्षेत्राची क्षमता सुधारणे.
 २) जोखीम व्यवस्थापन व प्रशासन सुधारणे.
 ३) पारदर्शकता बळकट करणे.

बेसल III निकष: २०१० मध्ये निकष जाहीर - २०१३ पासून लागू.

- ① क्रिमान्मांडवळ पर्यप्तिता: त्यासाठी - 1) पत जोखीम 2) बाजार जोखीम 3) गायत्तिक जोखीम - यापासून बँकांचे संरक्षण करणे.
- ② पर्यवेक्षणामुळे परिश्रम व मूल्यमापन प्रक्रिया: सतत पर्यवेक्षणाची गरज.
- ③ बाजार शिस्त: बाजारातील सर्व घटकांना मूल्यमापन करता यावे म्हणून स्वतःची माहिती जाहीर करणेचे पारदर्शक नियम जाहीर करावेत.

लघू व पेमेंट बँका

जुलै 2018 मध्ये वित्त मंत्री अरुण जेटली यांची अर्थसंकल्पिय भाषणात घोषणा -

लघू बँका:

- मुलभूत बँक सेवा देणाऱ्या (ठेवी स्विकारणे व कर्जे देणे) - बँका.
- मर्यादित कार्यक्षेत्रात - उच्च तंत्रज्ञान व अल्प रकम कार्यपद्धती
- लघू व स्वीमांत शेतकरी, सूक्ष्म व लघु उद्योग व इतर अवघटित व्यक्तींना बँकसुविधा

RBI ची माग्दिरिक नवे:

- i) पात्रता: 10 वर्षांचा अनुभव - बँकिंग क्षेत्रातील व्यक्ती किंवा संस्था.
- ii) भागमांडवळ: 500 कोटी.
- iii) गॅरं बँकिंग वित्तीय सेवा देण्यासाठी स्वतंत्र संस्था स्थापन करता येणार नाही.
- iv) त्यांचे कार्यक्षेत्र एका किंवा एक पेक्षा अधिक राज्यात सलग जिल्ह्यापुरते
- v) CRR व SLR यंत्रियम पाळणे लागतील
- vi) एका कर्जदाराला आपल्या मांडवळ निधीच्या 95% पेक्षा जास्त कर्ज देता येणार नाही
- vii) पहिल्या 2 वर्षात शाखा बँका नसलेल्या ग्रामीण भागातच शाखांना लागतील
- viii) 65% कर्ज अग्रक्रम क्षेत्रात - (घृमी व छोटे व्यावसायिक)

संज्ञा:

- ⇒ 2014 मध्ये RBI ने आलेल्या 62 अर्जांपैकी 90 अर्जांवर संस्थांना लघू बँका स्थापन करण्याची संज्ञा. - नवराट लघु ग्रुपास 9L मरिने मालवधी.
- ⇒ 28 एप्रिल 2016 - जाणवत येथील डिपॉजिट स्मॉल फायनान्स बँक (भारतातील पहिली लघुनिष्ठ बँक)

पेमेंट बँका (Payment Banks)

- ⇒ नायिकेत मोर समितीने (जाने २०१४ अरवाठ) केबियाच्या धर्तीवर मादतात पेमेंट बँका स्थापन करण्याची शिफारस केली.
- ⇒ RBI ने - १५ जुलै २०१४ रोजी मसुदा न० २५ नोव्हें २०१४ रोजी जारी मसुदा नया केली.
- ⇒ पेमेंट बँक: मर्यादित सेवा देणारी बँक ⇒ डेवी स्वीकारू शकते, पैसे पाठवणी सेवा प्रदान करू शकते मात्र कर्ज देवू शकत नाही.
त्यामुळे ATM/Debit कार्ड देवू शकतात. Credit Card नाही.
- ⇒ उद्दिष्ट: वित्तीय समायोजन घडवून आणणे.

RBI ची प्राग्दिशक तत्वे:

- i) पात्रता: व्यावसायिक गॅट बँकिंग वित्तीय कंपनी, दूरसंचार कंपनी, सुपरमार्केटचे बस, कारपोरेट कंपनी यांना परवानगी.
- ii) नावान पेमेंट शब्द वापरवा लागेल.
- iii) प्राग भांडवल - १० कोटी.
- iv) कार्याची व्याप्ती.
  - 1) डेवी स्वीकारणे (चेक चालू व करत)
  - 2) ATM/Debit Card
  - 3) पेमेंट/पैसे पाठवणी.
  - 4) थर्ड पार्टी प्रॉडक्ट्सचे वितरण. (पिमा, म्युच्युअल फंड्स, इ.)
  - 5) No Credit Card.
  - 6) जमा केलेल्या एकूण मागणी डेवीच्या ७५% डेवी लक्षात ठेवणे, ट्रेझरी विलासधे गुंतव्याव्या लागतील.
  - 7) लिमिटा २५% डेवी इनर अगुलुचित बँकांमध्ये चालू व मुदत डेवीच्या स्वरुपात ठेवण्या लागतील.

प्रवर्तनी: ⇒ १९ जुलै २०१५ - RBI ने ४१ अर्जांपैकी ११ कंपन्यांना परवानगी.

⇒ ११ एप्रिल २०१६ - एअरटेल एम कॉमर्स वॉल्वेल लिमिटेड (AmsL) चा भारती एअरटेलच्या कावगुन सास्थेला पेमेंट बँकेचा ऑनलाईन परवानग प्रदान केला. पहिली पेमेंट बँक पूर्वी प्रिपेड पेमेंट इन्स्ट्रुमेंट बँक म्हणून कार्य करित होती.

⇒ एक लाख रु डेवी मर्यादा:

⇒ परकीय प्रत्यस गुंतवणुकीस मर्यादा.

- पेमेंट बँका:
- 1) आदित्य विल पेमेंट बँक एचई
  - 2) एअरटेल पेमेंट बँक व्ही विली
  - 3) इंडिया पोस्ट पेमेंट बँक - नवी दिल्ली
  - 4) फिनो पेमेंट बँक नवी मुंबई
  - 5) जिओ पेमेंट बँक नवी मुंबई
  - 6) मेट्रोएम पेमेंट बँक नोएडा